

Нінель Сидорчук

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ОСВІТИ У НАЙДАВНІШІ ЧАСИ

Як відомо, Європа з давніх часів має значні досягнення у сфері освіти. Європейське освітнє співтовариство робить послідовні інтеграційні кроки, не виключаючи належного ставлення до національних культур, мов та освітніх систем, а також автономії університетів. Адже йдеться про глобальні параметри підготовки фахівця вищої кваліфікації, без яких неможливо нострифікувати дипломи різних країн, забезпечити вільний перехід студентів на навчання до інших європейських країн, створити європейську зону вищої освіти як засіб підвищення мобільності та працевлаштування молоді.

Одним із стратегічних завдань інтеграційних процесів в Україні у контексті вимог єдиного європейського освітнього простору є розвиток освітніх систем, в тому числі професійно-педагогічних систем підготовки студентів університетів.

Освітня система є одним з показників директивно-реформаторського шляху розвитку соціально організованих систем. Кожна чергова реформа оновлює освітню систему адекватно до змін у суспільстві й спрямовується передусім на розв'язання ключових проблем, що позначилися з часів попередньої реформи.

Системність розгляду проблеми модернізації професійно-педагогічної підготовки майбутніх фахівців передбачає виділення педагогічних систем із соціального середовища й визначення їх природної суті в умовах нового підходу, що відстоює багатомірність і багатоваріантність історичного розвитку, його альтернативність, з одного боку, і незворотність еволюційного руху – з іншого.

Особливої ваги в Україні визначена проблема набуває на етапі отримання вищими педагогічними навчальними закладами статусу класичних університетів, оскільки у сучасному суспільстві професійна підготовка фахівців усіх галузей господарства включає педагогічну складову (галузеві педагогіки: авіаційна, військова інженерна, культурно-освітня, лікувальна тощо). Це обумовлено потребами передачі галузевого досвіду у контексті розвитку соціальних систем.

Для більш глибокого розуміння та вірного розв'язання проблеми модернізації системи професійно-педагогічної підготовки майбутніх фахівців на сучасному етапі розбудови університетської освіти розглянемо витоки її становлення та розвитку з урахуванням конкретно-історичних умов. Глибоке розуміння закономірностей, стану та напрямів подальшого вдосконалення визначеної проблеми можливе за умови застосування акмеологічного підходу, в основу якого покладено розгляд вершинних, найбільш вагомих проявів розвитку університетської освіти на основі осмислення й усвідомлення освітнього історичного досвіду, неоднорідних процесів, успадкованих педагогічною галуззю знань.

Водночас однією з вихідних умов сучасного реформування професійно-педагогічної ланки національної вищої освіти є об'єктивна оцінка історичних реалій, виявлення прогресивних та діючих чинників функціонування тих механізмів вищої школи, творче використання яких сприятиме зростанню освітнього потенціалу суспільства й застереженню від повторення помилок минулого.

Історія розвитку вищої освіти сягає давніх часів. Основою становлення вищої освіти є, так званий, період закладання підґрунтя організації вищих навчальних закладів (родова община – античний світ).

Приблизно 10 тис. років до н.е. у зв'язку з розвитком знарядь праці та оволодінням технологію вирощування зернових культур старші (німецькі) починають виконувати спеціальну соціальну роль – готувати дітей (окремо хлопчиків та дівчаток) до життя (на відміну від попередньо існуючої передачі досвіду на побутовому рівні). За таких умов значна увага приділялася виконанню дітьми перших законів людського співжиття: табу і толіону, служінню землеробських культів. Саме таким першоосновам починають вчити хлопчиків й дівчаток у перших навчальних закладах – «будинках молоді».

Виникнення приватної власності, рабовласництва та моногамної родини

визначило розпад первісного суспільства. Родина стала одним з найважливіших суспільних явищ, провідною економічною ланкою суспільства, до неї перейшли від родової общини функції виховання дітей. Сімейне виховання стало масовою формою виховання. Але продовжували існувати й «будинки молоді». Разом з тим, верхівка (жерці, вожді, старійшини) прагнули відокремити розумову освіту від освіти, спрямованої на заняття фізичною працею. Основи знань (обрахунок площі полів, прийоми лікування тощо) вони утримували у своїх руках, зробили це своїм привілеєм. Для навчання цим заняттям створювалися спеціальні заклади – школи, які використовувалися для укріплення влади вождів, жерців, старійшин.

Одними з найдавніших у розвитку людської цивілізації вважають піктографічні школи (від гр. *pictos* – писаний фарбою, мальований і *gramma* – пишу, мальоване письмо) для дітей знаті. Ці школи виникли за 7 тис. років до н.е. на території нинішньої Мексики. В той час на цій території проживали племена інків та майя. Тут дітей навчали старійшини роду. Основою навчання було формування у дітей вміння зображати (рисувати) різні знаки, які схематично нагадували птахів, тварин, рослини тощо; спостереження за зірками, розрахунки площ. Це ставило їх вище за інших.

Пізніше перші школи з'являються в країнах Сходу, Асирії, Вавилоні, Єгипті, Китаї, Індії. Саме у цих країнах зростала роль міст, розвивались ремесла, торгівля, складався апарат державної влади. Поступово виникла писемність, початки математики, астрономії та прикладних наук. Зазначене вимагало довготривалого й планомірного навчання.

Приблизно у IV тисячолітті до н.е. на основі об'єднання невеликих держав на берегах річки Ніл виникає рабовласницька держава Єгипет на чолі з фараоном. Саме у цей період і з'являється два типи шкіл: школи жерців (їх називали школами каліграфічного письма, термін навчання сягав до десяти років) та школи писців (школи ієратичного письма, термін навчання приблизно 6 років).

У Давньому Китаї перші навчальні заклади з'явилися на початку періоду Шань-Інь (1766 р. до н.е.). Зміст навчання у цих школах передбачав оволодіння такими знаннями: мистецтвом «Лю-і», етикетом, письмом, лічбою, музикою, стрільбою з лука, керуванням

колісницею. Загалом навчалися у школах понад 15 років.

Найвищого розвитку культура епохи рабовласництва досягла в державах Давньої Греції (VI-IV ст. до н.е.). У цей час склалося декілька систем виховання підростаючого покоління (спартанська та афінська).

Соціально-економічні умови (у Спарті на 9 тис. родин рабовласників припадало понад 250 тис. рабів, які часто повставали) визначили необхідність виховання підростаючого покоління спартанців у жорстоких умовах. Починаючи з 7 років, хлопчиків-спартанців, які до цього часу жили вдома, віддавали в державні виховні заклади – *агели*, у яких вони перебували до 18 років під наглядом вихователів-педономів. Особлива увага приділялась фізичному вихованню. Юнаки 18-20 років об'єднувалися в групи ефебів, де необхідно було дотримуватися таких законів: безперечна слухняність, витривалість, наука перемагати. Приблизно за такою схемою проходило й виховання дівчаток.

Афінська система виховання залишила слід в історії педагогіки як провідниця високої духовної культури, формування гармонійної людини, основними якостями якої були духовне багатство, моральна чистота та фізична досконалість. Хлопчики 7-14 років навчалися у приватних школах граматистів і кіфаристів. Їх вчили писати, читати та рахувати. У школі-палестрі (школи боротьби) підлітків 14-16 років навчали п'ятиборству (біг, стрибки, боротьба, кидання диска і списа), а також плаванню. Юнаки 17-18 років з родин аристократів виховувалися в гімнасіях, де вивчали філософію, політику, літературу з метою подальшої участі в управлінні державою, а також займалися гімнастикою. Юнаки 18-20 років готувалися до військової служби в групах ефебів, де продовжувалося їх військово-фізичне виховання.

Дівчата проводили час у жіночій половині будинку – *гінекеї*. Тут їх навчали читати, писати, грати на музичних інструментах, а головне – займатися рукоділлям.

Високого розвитку у Давній Греції досягла філософія, в надрах якої закладались основи різних спеціальних галузей знань, існувала багата література. На початку філософія виникла як своєрідне, багато в чому драматичне розв'язання суперечності між міфологічною картиною світу і новим знанням, новою практикою людського суспільства та

існувала в діяльності професіоналів-філософів – «аристократів духа».

Оскільки за деякими історичними свідченнями термін «філософ» уперше вжив грецький математик і мислитель Піфагор (біля 580-500 рр. до н.е.) стосовно людей, які прагнуть до *високої мудрості* (на нашу думку, можна проводити аналогію з сучасним поняттям «вища освіта») й правильного стилю життя, у суспільстві виникла потреба у продовженні освіти після завершення навчання у різних типах шкіл [1].

Першими зміну проблематики від пізнання природи (космосу) в напрямі людини (мікрокосму) та релігії її буття (внаслідок того, що основною ознакою цього періоду було осмислення філософами усіх сфер людського життя) здійснили *софісти* – платні вчителі *мудрості*. Нагромаджене у філософії знання вони пустили у практику, почавши вчити риторики, мистецтва аргументації та доведення виправданості власної позиції зацікавлених осіб, що брали участь в управлінні державною. Їх більше цікавило саме це, а не пошук істини, але їх діяльність сприяла поширенню знань і поглибленню людських уявлень про суспільство, державу, людську доброчесність [2, 68].

Бесіди з питань моралі на площах вів Сократ (469-399 до н.е.). Філософ-трибун стимулював своїх слухачів шляхом запитань і відповідей знаходити «істину», сам за таких умов не пропонував готових положень і висновків. Такий стиль ведення бесід із слухачами став називатися сократівським, а з часом – евристичним [3, 23].

Перший вищий навчальний заклад – Академію – було відкрито у Афінах Платоном (386 р. до н.е.) [2, 71].

Його відкриття пов'язано з надзвичайними (трагічними) подіями у житті самого Платона. Мандруючи Сицилією він вступає у дружні стосунки з Діоном, близьким родичем сиракузького тирана Діонісія Старшого. Але з часом, у результаті інтриг його двору, він так був незадоволений Платоном, що наказав спартанському послу Полліду або вбити Платона, або продати його у рабство. Існує думка, що Платон дійсно був привезений на острів Егину для продажу у рабство, де його купив киренець Анникерид за 20 чи 30 мін та відразу випустив на свободу. Згадують, що друзі Платона хотіли повернути Анникериду

витрачені гроші, але він категорично від цього відмовився. Саме на ці гроші Платон купив собі сад у афінському передмісті, який мав назву Академія (назва була дана на честь місцевого героя Академа). За іншими джерелами, Платона викупив у спартанця Полліда видатний піфагорієць Архипл, який до того ж нібито був вчителем Платона.

Саме у цей час (на початку 80-х років) закінчилися ранні мандрівки Платона, після чого він заснував у Академії свою власну філософську школу, з якою було пов'язано все його життя аж до смерті. Заслуговує на увагу те, що ця відома платонівська Академія існувала у Афінах до кінця античного світу, тобто протягом майже 1000 років, і була закрита тільки імператором Юстиніаном у 529 році [4, 29].

Достовірних матеріалів щодо системи навчання, викладання у Академії Платона, порядкування у ній, щодо її учнів майже не збереглося. Декілька надійних джерел свідчать про суворий характер засновника Академії, а також і про те, що Платон не підтримував радісного настрою, веселощів у Академії [4, 30-31].

Одним з найкращих учнів Платонівської академії вважали Аристотеля, який після навчання в Академії приймає запрошення македонського царя Філіпа II і стає вчителем царевича Олександра, майбутнього видатного полководця. Після вступу Олександра на македонський престол Аристотель повертається до Афін. У історико-педагогічних джерелах зазначається, що в цей час (335 р.) у Лікеї він заснував власну філософську, так звану «Перипатетичну», школу [5; 6].

Разом з тим дослідники біографії та творчої спадщини Аристотеля підкреслюють хибність цього факту [7, 52]. Вони зазначають, що юридично школу створено у Лікеї лише після смерті Аристотеля і першим головою її був Феофраст. За життя Аристотеля Лікей був громадським гімнасієм, у якому мали право викладати представники різних шкіл.

Назва «перипатетичної» походить від грецького слова «перипатос», що означає прогулянка та місце для прогулянки – портик; крита галерея, де відбувалися заняття. Звідси й легенда про те, що Аристотель вів заняття зі своїми учнями прогулюючись. Більш реальною

вважають думку про те, що назва пішла від «портику», що знаходився у Лікеї [7, 53].

Інша відома назва Аристотелевої школи – Лікей [6, 125]. Лікей перипатетиків і Академія платоників розміщувалися у протилежних кінцях міста, що було досить символічним, виходячи з ключових положень зазначених філософських шкіл. Академія знаходилася у північно-західній частині Афін, за Деліонською брамою, лікей – на сході, біля дороги на Марафон, у долині річки Ілісса. Крізь сади Лікею на північ було видно гору Лікабет. Назва «гімнасія» була пов'язана з ім'ям героя Ліка і Аполлона Лікейського; у основі ж епітету «лікейський» лежить корінь (luk), що асоціюється як з образом світла, так і з образом вовка [7, 62].

Вважають, що уроки та лекції сам Аристотель давав, спираючись на два підходи: вранці це були «есотеричні» або «акроаматичні» – для вибраних (тобто для школи), увечері – «екзотеричні», для широкого загалу. Термін «есотеричні» зовсім не означає, що викладалося певне «тайне учіння», як думали пізніше. Форма лекції відповідала аудиторії. Аристотель розумів й необхідність змінювали стиль мови, зміст самої лекції відповідно до аудиторії [7, 47].

Уявлення про Лікей після смерті Аристотеля дає уривок із заповіту Феофраста: «Те, що знаходиться біля мусейона (храм Муз, головний корпус школи), а також скульптури богинь завершити і, якщо можливо, потурбуватися про ще більшу їх красу. Зображення Аристотеля поставити у храмі [Муз], разом з іншими жертвами, які вже раніше знаходилися там. Порттик біля мусейона побудувати не гірший, ніж попередньо; розмістити там й дошки з зображенням земних кругів. Побудувати також вівтар, хороший та красивий хоч, щоб було поставлено зображення Нікомаха натуральних розмірів... Ділянку у Стагирах, що нам належить, я залишаю Каллину, а всі книги – Нелею. Сад і порттик, усі жилі приміщення біля саду залишаю згаданим друзям, які виявлять бажання займатися у них та філософствувати разом, оскільки неможливо, щоб всі разом мандрували, за умови, однак, що вони не будуть їх відчужувати чи передавати комусь одному у приватну власність – нехай вони володіють ними спільно як святиною,

користуючись ними разом та дружньо, по справедливості.... Якщо він захоче, нехай філософствує та спілкується з ними й Аристотель, син Метродота і Піфіади.» [7, 62-63].

Спираючись на тексти Аристотеля було зроблено спроби відтворити умови навчання у «класі». Зазначається, що у класах були лавки, стіл на трьох ніжках, бронзова статуя, бронзовий шар. Була біла дошка, на якій креслили. У приміщенні (або портику) знаходилися картини або настінні зображення; ймовірно, що була зображена сцена, описана у платонівському «Протагорі» [7, 53].

У Лікеї продовжували традиції Аристотеля: якщо від самого Аристотеля до нас не дійшли спеціальні твори з ботаніки, то Феофрастом були написані два твори у галузі ботаніки. Він продовжував дослідження свого вчителя і в інших галузях – логіці, метафізиці, етиці [7, 63].

Цікава традиція (за Аристотелем) склалася у Лікеї щодо вивчення вчень своїх попередників. Це й стало підґрунтям закладання саме тут характерної для елліністичної епохи традиції колекціонування різних думок без їх поглибленого аналізу – те, що називали «доксографією».

Адептом перипатетичної школи став й учень піфагорійців Аристоксен з Тарента. Він прийшов в Афіни, слухав самого Аристотеля, пізніше викладав у тому ж місті (скоріше поза Лікеєм). Його твори з *теорії музики* також включають історичні екскурси й мають більше відношення до емпірії, ніж у платоні-піфагорійських теоретиків музики, що виходили з чисто математичних побудов. У перипатетичній школі виявляли великий інтерес до медицини. За перших схоларх Лікею поглиблювалися та розвивалися природничонаукові дослідження та посилювався натуралістичний напрям перипатетизма [7, 65-66].

З другої половини III століття до н.е. школа Аристотеля, за виразом Віламовіца, засинає на два століття. Приблизно у цей же період, у зв'язку з загальним посиленням еkleктичних тенденцій, з'явилася тенденція узгодження протилежностей між Платоном та Аристотелем, відповідно між Академією та

Лікеєм [7, 67].

Останнім видатним представником Лікею вважають Олександра Афродісійського (керував Лікеєм у 198-211 рр.). Він став продовжувачем того натуралістичного напрямку, що з'явився у Лікеї в III ст. до н.е. у особі Аристоксена, Дікеарха, Стратона [7, 68].

Нова історична доба – епоха еллінізму – хронологічними межами сягає від завойовницьких походів Олександра Македонського за межами Греції (333 – 323 до н.е.) до взяття римлянами країни Птоломеїв – Александрії (31 р. до н.е.).

На завойованих Олександром Македонським величезних територіях після його смерті утворилися елліністичні країни. У них відбувався своєрідний синтез грецької культури і культур підкорених народів, хоча офіційною мовою науки була грецька.

Головним науковим і культурним центром елліністичного світу стає засноване Олександром Македонським у гирлі Нілу місто Александрія, столиця країни Птоломеїв. Після його смерті величезна держава розпалася. Єгиптом стала правити династія грецьких царів Птоломеїв. Щоб звеличити себе і підвладну державу, цар Птоломеї I запрошував до Александрії учених, поетів, скульпторів, філософів. Для них був збудований розкішний палац при храмі Муз – дев'ятьох супутниць бога Аполлона. У греків ці Музи вважалися охоронцями наук і мистецтв, тому збудований палац назвали *Музейоном* – Будиноком Муз. Учені жили там на повному царському утриманні і займалися тільки науковими дослідженнями, філософією, поезією і мистецтвом. При Музейоні діяла велика бібліотека, яка нараховувала понад 700 000 рукописів з усіх галузей знань.

Музейон був центром наукового і культурного життя Єгипту, своєрідною *академією наук*.

Серед учених, що жили і працювали у Музейоні, багато грецьких математиків – Ератосфен, Герон, Евклід та ін..

До середини III ст. н.е. складається як течія неоплатонізм, що став у наступному столітті єдиною філософською школою [7, 69].

Узагальнюючи зазначене вище можна виділити ряд історико-педагогічних передумов становлення вищої (університетської) освіти:

1. Розвиток освіти, що пройшов шлях від обслуговування суто побутових потреб до закладання основ спеціальних галузей знань, обумовив появу перших спеціальних навчальних закладів, які поступово перебрали на себе обов'язки передачі накопиченого досвіду від старшого покоління до молодшого.

2. Подолання кризи співіснування міфології та нових знань, нової практики людського суспільства визначило потребу розвитку наукових знань, які у різні періоди удосконалювалися у межах певних філософських шкіл. Такий стан речей породжує у суспільстві необхідність продовження освіти після завершення навчання у вже існуючих типах шкіл. Цей факт став підґрунтям для здійснення перших пошуків щодо створення нових типів закладів освіти, які, виходячи з освітнянських завдань, що вони розв'язували, можна вважати прообразом вищих навчальних закладів, якими у середні віки стали університети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васянович Г.П. Вступ до філософії: Навчальний посібник. – Львів: «Норма», 2001. – 216 с. – С. 5.
2. Петрущенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. Навч. посібник для студентів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації. 2-е видання, виправлене і доповнене. – К.; Львів, 2002. – 544 с. – С. 68.
3. Історія педагогіки / За ред. М.В. Левківського, О.А. Дубасенюк. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 1999. – 336 с.
4. Платон / Под общ. ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса. Пер с древнегреч. Соч. в 3-х томах. – М., 1968. – Т. 1. – 625 с. – С. 29.
5. Кравець В.П. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва. – Тернопіль, 1996. – 426 с.
6. Антонова О.Є. Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу: Монографія. – Житомир: Житомир. держ. ун-т, 2005. – 456 с. – С. 125-126.
7. Зубов В.П. Аристотель. – М.: Из-во Академии наук СССР, 1963. – 367 с.